

«به نام خداوند جان آفرین»

درس دوازدهم

الف) حسن تعلیل

ب) حس آمیزی

ج) اسلوب معادله

در لغت به معنای دلیل و برهان نیکو آوردن است و در اصطلاح ادبی آن است که دلیلی هنری و شاعرانه و غیر واقعی برای امری بیاورند؛ به گونه ای که بتواند مخاطب را اقناع کند و خیال انگیز باشد.

نکته:

در برخی موارد «حرف تعلیل» زیرا، که، زان که،... در بیتهی که حسن تعلیل دارد، وجود خواهد داشت؛ یا می توان حرف تعلیل را اضافه کرد.

■ خمیده پشت از آن گشتند پیران جهان دیده / که اندر خاک می جویند ایّام جوانی را

شاعر علت خمیده بودن کمر پیران را جست و جوی جوانی را در خاک زیر پایشان می داند. این علت خیالی و ادعایی است، اما سبب خیال انگیزی و ایجاد موسیقی معنوی در شعر شده است.

■ نه خلاف عهد کردم که حدیث جز تو گفتم / همه بر سر زبان‌اند و تو در میان جانی

در این بیت سعدی در جواب این گِلّه معشوق که چرا در حضور او، سعدی از دیگران سخن گفته، علتی ادبی و زیبا می آورد و می گوید آنچنان معشوق را دوست می دارد که در میان جان او است و دوستی با دیگران در حدی است که فقط بر زبان شاعر جاری هستند و این طبیعی است که از کسی که بر سر زبان است، بیشتر سخن می رود تا آنکه در میان جان فرد جای دارد.

نکته:

در شناخت حسن تعلیل باید دقت شود که حتماً علت غیر واقعی باشد؛ اگر علتی که شاعر بیان کرده واقعی باشد، دیگر حسن تعلیل نیست.

مثال

▪ اگر باران به کوهستان نبارد / به سالی دجله گردد خشک رودی

سعدی در این بیت علتی واقعی برای خشکی دجله آورده و نه علتی ادبی و غیر واقعی، زیرا وقتی باران یک سال نبارد رود دجله خشک می شود، پس این بیت حسن تعلیل ندارد.

آمیختن دو یا چند حس در کلام، چنان که ذهن را به کنجکاوی وادارد و با ایجاد موسیقی معنوی، بر تأثیر و زیبایی سخن بیفزاید.

▪ از صدای سخن عشق ندیدم خوش تر / یادگاری که در این گنبد دوار بماند
دیدن صدا، در هم آمیختن حس‌های بینایی، شنوایی و در نتیجه حس آمیزی است

▪ بوی دهن تو از چمن می‌شنوم / رنگ تو ز لاله و سمن می‌شنوم
شنیدن بو و رنگ، حس آمیزی است.

▪ گر پند تلخ می‌دهمت، ترش‌رو مباش / تلخی به یاد آر که خاصیت دواست
پند تلخ (ترکیب حس‌های شنوایی و چشایی) و روی ترش (ترکیب حس‌های بینایی و چشایی) هر دو
حس آمیزی و سبب ایجاد موسیقی معنوی است.

▪ چه شد که از همه جا بوی درد می‌آید / ز هر که می‌شنوم آه سرد می‌آید
بوی درد، در هم آمیختن دو حس بویایی و لامسه و آه سرد نیز آمیختن دو حس شنوایی و لامسه.

بیان مطلبی در دو عبارت مستقل به نحوی که یکی از طرفین معادلی است برای تأیید عبارت دیگر، چنانکه زیبایی آفرینی آن بر پایه شباهت (تشبیه) باشد. به عبارتی دیگر معمولاً مفهومی ذهنی در یک مصراع یا بیت و مفهومی محسوس در مصراع یا بیتی دیگر برای تأیید آن می آید.

برای تأیید آن می آید.
معمولاً مفهومی ذهنی در یک مصراع یا بیت و مفهومی محسوس در مصراع یا بیتی دیگر
عبارت دیگر، چنانکه زیبایی آفرینی آن بر پایه شباهت (تشبیه) باشد. به عبارتی دیگر
بیان مطلبی در دو عبارت مستقل به نحوی که یکی از طرفین معادلی است برای تأیید

- قطع زنجیر ز مجنون تو نتوان کردن / موج جزو بدن آب روان می باشد
شاعر در مصرع دوم جدایی ناپذیری موج از آب را معادل و تأییدی برای مفهوم جدایی ناپذیری زنجیر از عاشق مجنون بیان کرده است.
- عیب نادان در زمان خامشی گویاتر است / پسته بی مغز در لب بستگی رسواتر است
مصرع دوم در حکم مصداق و تأییدی در مفهوم مصرع اول آمده و در نتیجه آرایه اسلوب معادله آفریده شده است.
- کم‌آواز هرگز نبینی خجل / جوی مُشک بهتر ز یک توده گل
مفهوم دو مصرع به این اشاره دارد که گاهی اوقات برخی چیزهای کم، ارزش بیشتری از چیزهای زیاد دارند.
- جهان قیمت و قدر او کی شناسد؟ / چه داند صدف قیمت و قدر لؤلؤ؟
در این بیت دو مصرع مستقل بوده و مصرع دوم در حکم مصداقی برای مصرع اول است.

نکته:

معمولاً در اسلوب معادله مصراع دوم در حکم مصداقی برای مصراع اول بوده و می توانیم جای هر دومصراع را عوض کنیم، همچنین مفهوم کلی دو مصراع یکی بوده و معمولاً بین دو مصراع می توان واژه «همانطوری که» را قرار داد.

مشخص کنید هر کدام یک از بیت‌های زیر دارای کدام آرایه از آرایه‌های حسن تعلیل، حس‌آمیزی و اسلوب معادله است.

(۱) رخ شاه کاووس پر شرم دید / سخن گفتنش با پسر نرم دید

(۲) زخم می باشد گران، شمشیر لنگر دار را / زینهار از دشمنان بردبار اندیشه کن

(۳) دعایی گر نمی گویی به دشنامی عزیزم کن / که گر تلخ است، شیرین است از آن لب هرچه فرمایی

(۴) چون جگر عاشقان می خورد این شب به ظلم / دود سیاهی ظلم بر دل شب می دمد

(۵) فلک با مردم ممتاز خصمی بیشتر دارد / کمان اول کند آواره تیر روی ترکش را

(۶) به یک کرشمه که در کار آسمان کردی / هنوز می‌پرد از شوق، چشم کوکب‌ها

(۱) حس آمیزی: سخن نرم

(۲) اسلوب معادله: بین شمشیر لنگر دار با دشمنان بردبار، معادله دیده می شود و مصراع اول مصداقی برای مصراع دوم است.

(۳) حس آمیزی: تلخ یا شیرین بودن دشنام معشوق

(۴) حسن تعلیل: در این بیت علت سیاهی شب را ظلم کردن شب به عاشقان می داند و لذا دلیلی ادبی و غیر واقعی برای سیاهی شب بیان می کند.

(۵) اسلوب معادله: زیرا مصراع دوم نمونه و مصداق مصراع اول است.

(۶) حسن تعلیل: علت پریدن چشم کوكبها (ستارهها)، کرشمه یار است.

تهیه کننده: حسین قاسمی سپهر بلوطی